
РЕЦЕНЗИИ

Рэцэнзіі

REVIEWS

Хентшель Г., Тамбор И., Фекете И. **Силезский лект и его пользователи: распространение, отношение общества к силезскому лекту, жизнеспособность германизмов в силезском лекте.** Берлин : Peter Lang, 2021. 344 с. (на нем. и пол.).

Генчэль Г., Тамбар І., Фекетэ І. **Сілезскі лект і яго ўжывальнікі: распаўсюджанне, стаўленне грамадства да сілезскага лекту, жыццёвасць германізмаў у сілезскім лекце.** Берлін : Peter Lang, 2021. 344 с. (на ням. і пол.).

Hentschel G., Tambor J., Fekete I. **Das Schlesische und seine Sprecher: Etablierung in der Gesellschaft, Attitüden, Vitalität der Germanismen = Śląski lekt i jego użytkownicy: rozpowszechnienie, postawy społeczne wobec śląszczyzny, żywotność germanizmów w lekcie śląskim.** Berlin : Peter Lang, 2021. 344 S.

Пытанні ўзаемадзеяння моў актыўна абмяркоўваюцца ў сучаснай замежнай сацыялінгвістыцы. Беларускім даследчыкам добра знаёмы праекты па вывучэнні кантактаў паміж славянскімі мовамі (беларускай і рускай, украінскай і рускай), якія арганізавала каманда навукоўцаў з Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага пад кіраўніцтвам прафесара Г. Генчэля. Яны займаюць значнае месца ў сучаснай славянскай мовазнаўчай кантакталогіі і выклікаюць шырокія дыскусіі.

Разглядаемая кніга адлюстроўвае вынікі міжнароднага даследчыцкага праекта супрацоўнікаў Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага (Германія) і Сілезскага ўніверсітэта ў Катавіцах (Польшча), які праводзіўся з 2017 па 2019 г. У цэнтры ўвагі аўтараў – ступень уплыву нямецкай мовы на сілезскі лект, якім, акрамя дамінантнай польскай мовы, зараз карыстаецца невялікая частка жыхароў Верхняй Сілезіі.

Манаграфія, напісаная на нямецкай і польскай мовах, складаецца з уступнага слова і падзякі, шасці асноўных раздзелаў, пералікаў табліц і графікаў, спіса літаратуры і дадатку.

У першым раздзеле выдання – «Уводзіны: прадмет і мэты даследаванняў» – апісваецца прынятая ў кнізе тэрміналогія, задачы і мэты, што ставілі перад сабой аўтары. Тэрмін «сілезскі лект» (у дачыненні да мовы жыхароў Верхняй Сілезіі) выкарыстоўваецца даследчыкамі як аналаг нямецкага тэрміна *Wasserpolsch* для абазначэння польскай мовы, у вялікай ступені «разбаўленай» нямецкай мовай. Прадметам увагі аўтараў выдання з’яўляюцца германізмы – словы нямецкага паходжання, уласна запазычаныя, або асіміляваныя нямецкія лексемы, якія былі адаптаваны ў сілезскім маўленні.

Аўтары манаграфіі шукаюць адказ на пытанне аб тым, у якой ступені германізмы ў акрэсленым значэнні сёння яшчэ «жывыя» ў сілезскім лекце, гэта значыць ці выкарыстоўваюцца яны цяпер у маўленні. Вывучэнне гэтага пытання ўскладняецца некалькімі момантамі, якія навукоўцы аналізуюць асобна. Так, не заўсёды зразумела, з’яўляецца выкарыстаны білінгвам германізм звычайным, пастаянна ўжываемым запазычаннем або ўяўляе сабой спонтанны перанос слова ў выніку пераключэння кодаў. Акрамя таго, трэба правесці, ці можна выявіць адрозненні ва ўжыванні германізмаў у асобных субрэгіёнах Сілезіі. Яшчэ адна задача – сацыябіяграфічнае апісанне асоб, якія лічацца ўжывальнікамі сучаснага сілезскага лекту.

У другім раздзеле кнігі – «Метадалогія» – тлумачыцца выбар і апісваюцца крыніцы аналізуемых германізмаў, крытэрыі адбору ўдзельнікаў праекта, характарызуецца лінгвістычна-сацыялагічная інтэрпрэтацыя вынікаў сацыябіяграфічных даследаванняў. Навукоўцамі аналізуецца звыш

700 лексичных адзінак, вылучаных у выніку апытання рэспандэнтаў адносна частотнасці ўжывання імі германізмаў (метада суб'ектыўнай частотнасці). Адсутнасць да нядаўняга часу ў сілезскага лекту пісьмовай традыцыі і адрозненне лекту ў субрэгіёнах робяць немагчымым выкарыстанне метада суб'ектыўнай частотнасці на аснове вялікага корпуса моўнага матэрыялу. Важнай асаблівасцю свайго даследавання навукоўцы лічаць імкненне не выявіць абсалютную колькасную характарыстыку ўжывання канкрэтнага германізма і яго польскага аналага, а даведацца пра іх выкарыстанне інфармантамі ў параўнанні адносна адзін аднаго, што знайшло адлюстраванне ў фармулёўцы асноўнага пытання распрацаванай імі анкеты. Гэта адпавядае мэце даследчыкаў – выявіць, у якой ступені ўплыў польскай літаратурнай мовы як дамінантнай прывёў да змяншэння колькасці германізмаў або частковага зніжэння частотнасці іх ужывання.

Галоўным крытэрыем адбору ўдзельнікаў праекта было сцвярдзенне асобы, што яна з пэўнай рэгулярнасцю і частотнасцю карыстаецца сілезскім лектам, як мінімум у сямейнай камунікацыі. Інфарманты шукаліся метадам «снежнага кома»: першыя апытаныя прапаноўвалі наступных і г. д. Першымі інфармантамі сталі родныя і знаёмыя супрацоўнікаў Інстытута мовазнаўства Сілезскага ўніверсітэта ў Катавіцах і школы польскай мовы і культуры таго ж універсітэта. Перад адказамі на пытанні адносна выкарыстання германізмаў рэспандэнты працавалі з сацыябіяграфічным апытальнікам аб частотнасці і сферы ўжывання сілезскага лекту, камунікацыйных сітуацыях. Пераважная большасць асоб адказалі, што карыстаюцца лектам часта. Канчатковая лічба інфармантаў – 1964 чалавекі.

Трэці раздзел кнігі – «Ужывальнікі» – прысвечаны апісання інфармантаў: іх узроставых, гендарных і прафесійных характарыстык, асаблівасцей выкарыстання імі нямецкага, польскага і сілезскага моўных кодаў, сувязей іх сацыябіяграфічных і лінгвістычных характарыстык, стаўлення да таго ці іншага моўнага кода, самаідэнтыфікацыі.

Падчас адбору інфармантаў даследчыкі імкнуліся да гендарнай і ўзроставай раўнавагі. У праекце прымалі ўдзел асобы з розным узроўнем адукацыі, прадстаўнікі розных прафесій.

Аналіз ужывання інфармантамі польскага і сілезскага кодаў дэманструе адсутнасць выразнага камплементарнага падзелу паміж імі: зафіксавана прыблізна аднолькавая частотнасць іх выкарыстання ў сем'ях і тэндэнцыя да больш актыўнага ўжывання польскай мовы ў афіцыйных сітуацыях камунікацыі.

Вынікі апытання адносна прысутнасці нямецкай мовы ў жыцці рэспандэнтаў, працягласці яе вы-

вучэння і ўзроўню валодання ёй сведчаць аб тым, што нямецкая мова адыгрывае вельмі нязначную ролю ў розных сферах жыцця акрэсленага рэгіёна і большасць з інфармантаў ведаюць яе слаба (трэць не ведае зусім).

Аналіз магчымай сувязі сацыябіяграфічных характарыстык інфармантаў з размеркаваннем моў у Сілезіі паказвае, што ступень ужывання нямецкай мовы не залежыць ад узросту рэспандэнтаў. Сілезскім лектам часцей карыстаюцца асобы старэйшага пакалення, польскай мовай – малодшага. Мужчыны крыху часцей выкарыстоўваюць сілезскі код, жанчыны – польскі. Узровень ужывання нямецкай мовы вельмі нізкі ў прадстаўнікоў абодвух палоў. Чым больш урбанізавана месца жыхарства інфарманта, тым часцей ён звяртаецца да польскай мовы і радзей да сілезскага лекту.

Большасць рэспандэнтаў выступаюць за пашырэнне ўжывання сілезскага кода ў медыя, грамадскім жыцці і за вывучэнне сілезскага лекту ў школе. Больш за палову інфармантаў лічаць неабходным выкарыстанне сілезскага лекту ў дзяржаўных установах, аднак у першую чаргу рэспандэнты зацікаўлены ў яго ўжыванні ў штодзённым маўленні. Да ідэі надаць сілезскай мове статус дзяржаўнай інфарманты падыходзяць стрымана, нават пры ўмове паралельнага функцыянавання польскай мовы ў якасці дзяржаўнай. Аднак іх жаданне павялічыць прысутнасць лекту ў прэсе сведчыць аб пэўнай падтрымцы яго пісьмовай кадыфікацыі.

У чацвёртым раздзеле кнігі – «Наяўнасць кодаў і іх сацыябіяграфічная абумоўленасць» – трактуецца даныя папярэдняга раздзела, якія паказалі магчымую сувязь выкарыстання інфармантамі польскага або сілезскага кода з іх сацыябіяграфічнымі характарыстыкамі.

Назіраецца прамая залежнасць карыстання моўцам сілезскім лектам ад яго сілезскай самаідэнтыфікацыі, але гэта не азначае абмежавання польскай самаідэнтыфікацыі, а дэманструе, што сілезская ідэнтыфікацыя выступае часткай польскай, яе рэгіянальнай разнавіднасцю.

Рэспандэнты з вышэйшай адукацыяй радзей карыстаюцца сілезскім лектам і часцей польскай мовай, што можа быць звязана з іх прафесіяй. Але гэта не тычыцца тых, хто выступае за пашырэнне сферы ўжывання сілезскага лекту.

Акрамя ўзроўню адукацыі, ужыванне польскай мовы залежыць ад польскай самаідэнтыфікацыі: калі яна нізкая або нулявая, узровень карыстання польскай мовай ніжэйшы. У рэспандэнтаў з нулявой або частковай польскай самаідэнтыфікацыяй, якія маюць вышэйшую адукацыю, такая ж частотнасць карыстання польскай мовай, як і ў асоб з поўнай польскай самаідэнтыфікацыяй, што маюць сярэдняю адукацыю.

Узрост удзельнікаў даследавання не ўплывае на карыстанне польскім або сілезскім моўнымі кодамі.

Пяты раздзел кнігі – «Германізмы» – прысвечаны аналізу распаўсюджанасці германізмаў у даследаваным рэгіёне і фактараў, якія ўплываюць на іх жыццёвасць.

Вынікі апытання паказалі, што чацвёртая частка прааналізаваных германізмаў выкарыстоўваецца інфармантамі часцей або значна часцей за іх польскія адпаведнікі; пятая частка германізмаў ужываецца так часта, як і іх польскія адпаведнікі; амаль палова даследаваных германізмаў ужываецца рэдка, не ўжываецца або забыта.

Аналіз фактараў, якія ўплываюць на жыццёвасць германізмаў, сведчыць аб тым, што германізм выкарыстоўваецца моўцамі часцей, калі ў польскай мове для яго няма аднаслоўнага (або нават любога) адпаведніка з тым самым значэннем.

Чым часцей рэспандэнт карыстаецца сілезскім лектам, тым большая колькасць германізмаў прысутнічае ў яго маўленні. Асобы, якія цалкам або часткова выступаюць за наданне сілезкаму лекту статусу дзяржаўнай мовы, часцей ужываюць германізмы. У маўленні рэспандэнтаў з поўнай сілезкай ідэнтычнасцю назіраецца большая колькасць германізмаў. Часцей іх выкарыстоўваюць асобы, якія выступаюць за пашырэнне сілезскага лекту ў медыя (радыё, тэлебачанне, прэса).

Параўнанне выкарыстання германізмаў у польскіх гаворках паказала, што чым шырэй канкрэтны германізм ужываецца ў розных гаворках, тым часцей ён сустракаецца ў сучасным сілезскім лекце. Даследаваныя субрэгіёны не маюць вялікіх адрозненняў у частотнасці выкарыстання аналізуемых германізмаў (гэта тлумачыцца высокай унутранай мабільнасцю насельніцтва пасля Другой сусветнай вайны, якая спрыяе кансалідацыі мовы і шырокай распаўсюджанасці ў ёй германізмаў). Але ёсць і такія адзінкі, якія сустракаюцца ў адных рэгіёнах і не ўжываюцца ў іншых.

У апошнім раздзеле – «Падагульненне, вынікі і перспектывы» – робяцца высновы аб характары функцыянавання разгледжаных моўных кодаў у даследаваным рэгіёне. Адносіны паміж польскім і сілезскім кодамі аўтары характарызуюць як асіметрычнае двухмоўе (двухкодавасць): абодва коды могуць ужывацца ў адных і тых жа сітуацыях, аднак заўважаецца значная перавага польскай літаратурнай мовы ў публічнай сферы і ва ўнутрысямейнай камунікацыі, нават у актыўных ужывальнікаў сілезскага лекту. Па меркаванні даследчыкаў, апошняму пагражае небяспека, але пра поўнае яго знікненне гаварыць не прыходзіцца.

Нямецкая мова не адыгрывае ролю мовы штодзённай камунікацыі ў разглядаемым рэгіёне і выконвае выключна маргінальную функцыю. Выразна праяўляецца імкненне рэспандэнтаў да захавання

або нават узмацнення пазіцыі сілезскага лекту. Гэта дазваляе даследчыкам зрабіць выснову аб тым, што ў адносінах да большасці інфармантаў нельга казаць пра шырокае распаўсюджанне шматмоўя з адной з моў – нямецкай. Вельмі рэдка ўжыванне германізмаў звязана са спантанным змешваннем з нямецкай.

Аналіз ужывання моўцамі даследуемых германізмаў паказвае, што 45 % адзінак маюць тэндэнцыю да знікнення або забывання незалежна ад рэгіёна, 40 % адзінак дэманструюць наймацнейшую тэндэнцыю да выкарыстання (каля 8 % актыўна ўжываюцца на ўсёй тэрыторыі), 15 % адзінак шырока распаўсюджаны ў адным з субрэгіёнаў і не ўжываюцца ў астатніх.

Адказваючы на пытанне пра спантаннае змешванне моў, аўтары адзначаюць, што яно магло мець месца ў сітуацыі распаўсюджанага «практыкаванага» (*praktizierter, praktykowana*) шматмоўя, гэта значыць рэгулярнага выкарыстання нямецкай мовы. Германізмы, якія ў даследаванні аказаліся жыццяздольнымі, з'яўляюцца замацаванымі і да гэтай пары ўжывальнымі запазычаннямі з нямецкай мовы ў сілезскім лекце, незалежна ад таго, пацвердзіцца іх моцная жыццёвасць усюды або толькі ў асобных рэгіёнах.

Галоўны фактар, які ўплывае на ўжыванне інфармантам германізмаў, – гэта частотнасць выкарыстання сілезскага лекту: частае або вельмі частае яго ўжыванне абумоўлівае шырокае выкарыстанне германізмаў. Важны таксама ўзрост: старэйшае пакаленне, якое карыстаецца сілезскім лектам, часцей ужывае германізмы. Акрамя таго, трэба ўлічваць прысутнасць германізмаў у іншых дыялектах або разнавіднасцях польскай мовы: чым яна большая, тым часцей германізм ужываецца ў сілезскім лекце.

Для маладых інфармантаў (да 45 гадоў) важныя таксама цесны кантакт з нямецкай мовай (павышае частотнасць германізмаў) і палітычны момант (спадзяванне на распаўсюджанне сілезскага лекту ў медыя звязана з узростам частотнасці ўжывання германізмаў). Ёсць верагоднасць, што маладымі людзьмі германізмы могуць успрымацца як сімвал Сілезіі і сілезскага лекту, як лакмусавая паперка сілезскай адметнасці.

У дадатку ў алфавітным парадку прыведзены пералік даследаваных германізмаў (разам з польскімі адпаведнікамі) з указаннем частотнасці іх ужывання ў сілезскім лекце. З-за абмежаванасці аб'ёму ў манаграфіі адлюстраваны не ўсе звесткі. Падрабязныя колькасныя падлікі вынесены ў асобны электронны «Частотны слоўнік нямецкіх лексічных запазычанняў у сучасным сілезскім лекце», даступны ў інтэрнэце.

Як сцвярджаюць аўтары аналізуемай кнігі, гэта першае комплекснае сацыялінгвістычнае даследаванне сучаснага сілезскага лекту з эмпірычнай

ацэнкай, а таксама першая спроба аналізу германізмаў у сучасным сілезскім лексе. У якасці пераваг выдання трэба адзначыць праведзены аўтарамі параўнальны (не толькі абсалютны) аналіз ужывання германізмаў і іх польскіх аналагаў на разглядаемай тэрыторыі і ўлік сацыялінгвістычных характарыстык інфармантаў падчас апісання іх маўленчых паводзін. Гэта робіць сацыялінгвістычнае даследаванне глыбокім і інфарматыўным.

Пэўнае сумненне ўзнікае адносна таго, ці заўсёды пазначаныя рэспандэнтамі адказы на пытанні анкет аб'ектыўна адлюстроўваюць рэальную сітуацыю размеркавання моўных кодаў у даследаваным рэгіёне. Па-першае, дастаткова працягла час запаўнення апытальніка (як сцвярджаюць аўтары, каля дзвюх гадзін) мог прывесці да стомленасці інфармантаў (прынамсі старэйшага ўзросту) і ў нейкай ступені «аўтаматычных» адказаў на пытанні, асабліва апошнія. І хоць, па словах аўта-

раў, праведзеныя імі статыстычныя даследаванні дэманструюць нязначны ўплыў гэтага фактара на вынікі апытання, нам здаецца, ён варты большай увагі. Па-другое, у рамках апытальніка цяжка прапачыць за тым, каб рэспандэнты аналізавалі свае моўныя паводзіны толькі падчас камунікацыі на сілезскім лексе без уліку пераключэння кодаў (такія ўстаноўкі інфарманты атрымалі ад арганізатараў даследавання). Падобныя абмежаванні дастаткова складана выканаць на псіхалагічным узроўні.

Адзначаныя моманты не змяншаюць вартасці аналізуемай манаграфіі. Выданне будзе карысным для сацыялінгвістаў, спецыялістаў па моўным кантакце, славістаў і мовазнаўцаў у цэлым, а таксама для шырокага кола чытачоў, якія цікавяцца пытаннямі размеркавання моўных кодаў у даследаваным рэгіёне.

Н. В. Яненка¹

¹ *Наталья Васильевна Яненко* – кандидат филологических наук; доцент кафедры белорусского языкознания филологического факультета Белорусского государственного университета.

Наталля Васілеўна Яненка – кандыдат філалагічных навук; дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Natallia V. Janienka, PhD (philology); associate professor at the department of Belarusian linguistics, faculty of philology, Belarusian State University.

E-mail: natallia.janienka@gmail.com